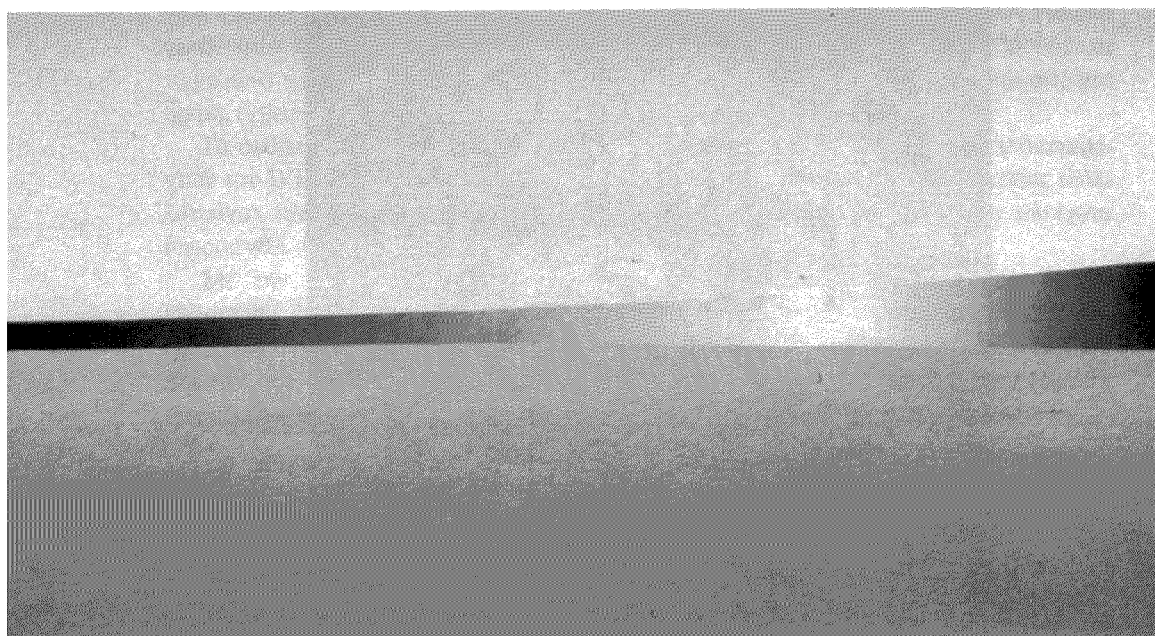

Γρηγόρης Σεμιτέκολο, Λάδι σε καμβά, 1970-79.

Γρηγόρης Σεμιτέκολο, Λάδι σε καμβά, 1979-84.

Η Ευρώπη των ουτοπιών

Εδώ και μερικές δεκαετίες, αρκετά ευρωπαϊκά κράτη καταβάλλουν προσπάθειες, το καθένα με τον τρόπο του και όχι με την ίδια επιτυχία, να συγκροτήσουν μια ενοποιημένη πολιτικά Ευρώπη. Αυτό το εγχείρημα υποβοηθήθηκε από δύο ειδών προθέσεις που, αν τις εξετάσουμε, μπορούν να φανούν αντιφατικές.

Η πρώτη πρόθεση είναι να στήσουν στο ευρωπαϊκό έδαφος και σε σχεδόν ακριβή σύμπτωση με τα γεωγραφικά της όρια μια οικονομική δύναμη ικανή να ανταγωνιστεί με τους παγκόσμιους γίγαντες: τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ιαπωνία, τη Νοτιο-Ανατολική Ασία. Αυτό προϋποθέτει την παύση του ενδο-ευρωπαϊκού ανταγωνισμού, την ενοποίηση και την εξομοίωση των οικονομικών δομών, την εγκατάλειψη, τελικά, της εθνικής ανεξαρτησίας. κι αυτό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς αδικίες και χωρίς καθυστερήσεις.

Η δεύτερη, που διακηρύσσεται πιο υπερήφανα, είναι να θεσπίσουν στην Ευρώπη τους όρους για μια διαρκή ειρήνη, εξαλείφοντας τους εθνοτικούς, θρησκευτικούς, πολιτιστικούς και, κυρίως, εθνικούς ανταγωνισμούς: δε θα υπήρχαν πια στρατιωτικές συγκρούσεις αν δεν υπήρχαν τελωνεία, υποχρέωση διαβατηρίου για να ταξιδέψει κανείς, ιδιαίτερα νομίματα. Αν δεν υπήρχε πια μίσος ανάμεσα στους λαούς. Αν τα αισθήματα των Ευρωπαίων, όποια και να είναι άλλωστε, συμφωνούσαν, ή τουλάχιστον βρισκόνταν σε μια αμοιβαία ανοχή, η ειρήνη θα βασιλευε αιώνια.

Από ορισμένες πλευρές, αυτές οι δύο προθέσεις μπορούν να φανούν ότι ενισχύει η μία την άλλη: όχι πια οικονομικές αντιπαλότητες, όχι πια ένοπλες συγκρούσεις. Κι όμως, μας επιτρέπουν ν' αμφιβάλλουμε για την εγκυρότητα και τη συμβατότητά τους.

Από τη μια μεριά, δεν είναι βέβαιο ότι στο ευρωπαϊκό οικονομικό κάστρο δεν έχουν ήδη διεισδύσει οι εξω-Ευρωπαίοι ανταγωνιστές, που ισχυρίζονται ότι τους κρατούν σε απόσταση.

Από την άλλη μεριά, ένας οξυμένος, διπτευρωτικός, οικονομικός ανταγωνισμός ανάμεσα στους παγκόσμιους γίγαντες μπορεί να είναι τόσο επικίνδυνος για την ειρήνη όσο και ο ενδο-ευρωπαϊκός ανταγωνισμός ανάμεσα σε μεσαιές δυνάμεις. Το γεγονός ότι μια στρατιωτική σύγκρουση γεννιέται από εξω-ευρωπαϊκές αιτίες δεν αποκλείει καθόλου το να είναι η Ευρώπη το θέατρο των επιχειρήσεων. Οι τελευταίοι μεγάλοι πόλεμοι δεν περιορίστηκαν μόνο σ' αυτή την ήπειρο, αλλά και σ' αυτή συγκρούστηκαν στρατοί από όλα τα έθνη, τα χρώματα, τις γλώσσες, τις θρησκείες. Όλος ο κόσμος μπορεί να έρθει να πολεμήσει στην Ευρώπη, ακόμη κι αν αυτή δεν ευθύνεται καθόλου για την άμεση εξαπόλυση της σύγκρουσης.

Άλλωστε, είναι πολύ ενδεικτικό το ότι μια από τις πρώτες και κύριες έγνοιες των πρωτεργατών της πολιτικής Ευρώπης είναι να ιδρύσουν ένα ενοποιημένο στρατιωτικό σώμα.

σαν οι Γερμανοί και οι Γάλλοι, κουρασμένοι από το να σφάζονται ανάμεσα τους, επιθυμούσαν να ξεκινούν στο εξής μαζί, χέρι με χέρι, για να δολοφονούν άλλους.

Πρέπει να σκεφτούμε ότι, αν οι ειρηνικές προθέσεις είναι ειλικρινείς, θα χρειαστεί να επιδείξουμε πολλή φαντασία και μεγάλο θάρρος για να δώσουμε λύσεις στα σύνθετα και μερικές φορές εκρηκτικά προβλήματα που θα έβαζε η ύπαρξη μιας ενοποιημένης Ευρώπης. Τουλάχιστον, αναγνωρίζουμε, καλύτερα από άλλοτε, τα εμπόδια και τους κινδύνους. Σε προηγούμενες περιόδους, γενναϊόδωρα πνεύματα είχαν ήδη ονειρευτεί μια ενωμένη, γαληνεμένη, αδερφική Ευρώπη και είχαν καταβάλει προσπάθειες για να ενθαρρύνουν τη γέννησή της. Μια πλήρης αποτυχία αποκάλυψε τον ουτοπικό χαρακτήρα των προθέσεων που τους εμπύχωναν. Η εξέταση, ή η ανάκληση, ακόμη και συνοπτική, αυτών των παλιών εγχειρημάτων θα μας έδινε ίσως χρήσιμα διδάγματα για τη διεύθυνση των σύγχρονων εγχειρημάτων.

Οι δοκιμές υπήρξαν πολυάριθμες, μες στις πιο διαφορετικές ιδεολογικές προοπτικές: χριστιανικές, εγγελιανές, τεκτονικές, εσπεραντικές κ.λπ. Αδύνατον να τις εξετάσουμε εδώ! Μπορούμε να διαλέξουμε να θυμίσουμε μονάχα την ανάμνηση μιας ανάμεσα στις άλλες, στη Γαλλία, αμέσως μετά από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο του 1914-1918.

Η κατάσταση

Δυσκολευόμαστε, σήμερα, να αναπαραστήσουμε με ζωντανό τρόπο —και είναι κυρίως η περίπτωση των πιο νέων— τον τραγικό, καταθλιπτικό, απελπιστικό χαρακτήρα της γενικής κατάστασης της Ευρώπης εκείνη την εποχή. Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, πολύ διαφορετικής φύσης και εύρους, επικάλυψε τον Πρώτο σαν μ' ένα πέπλο φρίκης, με τη διεύρυνση και την τρελή υπερβολή που έφερε σε όλες τις καταστροφές, σε όλες τις οδύνες, αθλιότητες και ωμότητες.

Όλα είναι σχετικά, ακόμη και σ' αυτόν το χώρο. Από ποσοτική άποψη —αν τολμούμε να την υιοθετήσουμε— ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ξεπερνά κατά πολύ όλους εκείνους που προηγήθηκαν. Αλλά, από ποιοτική άποψη, ο Πρώτος Πόλεμος έφτασε ήδη σ' ένα υψηλό επίπεδο επιδόσεων.

Στο τέλος του πολέμου, τα ευρωπαϊκά έθνη, και κυρίως η Γερμανία και η Γαλλία, βρέθηκαν σαν αδειασμένες από το αίμα τους, σε αφαιμάξη. Αφαιμάξη είναι η λέξη που χρησιμοποιεί κατά προτίμηση ένας σύγχρονος, ο Ρενέ Αρχός, για να χαρακτηρίσει την κατάσταση των διάφορων χωρών.

Αφαιμάξη είχε υποστεί η Γερμανία, κατακερματισμένη, ερημωμένη, αποδυναμωμένη, στο έλεος των νικητών της. Αφαιμάξη η Ρωσία που, μετά από μια φονική συμμετοχή στη σύγκρουση, έπρεπε να υποστεί επίσης τον εμφύλιο πόλεμο κι έπειτα την ξένη επέμβαση. Αφαιμάξη η Γαλλία, νικήτρια βέβαια, αλλά με ποιο τίμημα!

Όσον αφορά τη Γαλλία, αρμόζει να σημειώσουμε μεγάλες διαφορές ανάμεσα στους δύο πολέμους. Και ο ένας και ο άλλος πόλεμος περιλάμβαναν μία εισβολή και μία ξένη κατοχή, μερική, όμως, στον πρώτο, ολοκληρωτική στο δεύτερο. Και στις δύο περιπτώσεις οι υλικές καταστροφές υπήρξαν τεράστιες. Στη διάρκεια της δεύτερης σύρραξης, εκατομμύρια νέοι Γάλλοι κρατήθηκαν φυλακισμένοι ή εξορίστηκαν μακριά από τη χώρα τους. Η γαλλική οικονομία έκανε δεκάδες χρόνια για να συνέλθει κάπως από το σοβαρό πλήγμα!

Όμως, από δημογραφική άποψη, τα αποτελέσματα διαφέρουν. Μπορούμε να πούμε, απλοποιώντας λίγο, ότι στον πρώτο πόλεμο η ίδια η σύγκρουση, μέσα στην οξυτήτά της —το Βερντέν μένει το σύμβολό της— άγγιξε άμεσα ή έμμεσα, με τους οικογενειακούς δεσμούς, ολόκληρη τη Γαλλία.

Ενώ στο δεύτερο πόλεμο, παρά την παγκοσμιότητα της οδύνης, ο θάνατος φάνηκε πιο μεθοδικά επιλεκτικός. Εκτός από τους πολύ φονικούς πρώτους μήνες των μαχών, επιλέχθηκαν από τους ναζιστές δολοφόνους ιδιαίτερες κατηγορίες πολιτών: Εβραίοι, κομμουνιστές, Τσιγγάνοι, δηλωμένοι δημοκράτες, εθελοντές αντιστασιακοί με όλα τα πιστεύω. Μέσα στον «κοινό» πληθυσμό, ο αριθμός των νεκρών δεν έφτασε, αναλογικά, αυτόν του 1914-1918. Ένας μονάχα άνθρωπος, βέβαια, αξίζει έναν ολόκληρο κόσμο, όπως έλεγε ο Λάμπνιτς. Αλλά, αφού πρέπει να μετρήσουμε σωστά, υπήρξαν στα 1939-1945 πεντακόσιες χιλιάδες σκοτωμένοι Γάλλοι, αν συμπεριλάβουμε και τους εξόριστους, ενώ στα 1914-1918 ήταν ενάμισι εκατομμύριο, χωρίς να υπολογίσουμε τους πολίτες. Αναλογία: ένας στους τρεις.

Κι έπειτα, στο τέλος του πρώτου πολέμου, υπολόγιζαν έναν πολύ μεγάλο αριθμό από τραυματίες και ανάπηρους επιζώντες. Τα παιδιά κατέληγαν να πιστεύουν πως ήταν φυσικό να συναντούν κάθε στιγμή ανθρώπους χωρίς πόδι ή χωρίς χέρι ή παραμορφωμένους. Αυτό δεν εξέπληττε κανένα. Επίσης έκρυβαν τους πιο σοβαρά τραυματισμένους. Ό,τι έμενε ζωντανό, ήταν ανάπηρο.

Δεν ήταν ο λαός που βγήκε νικητής από τον πόλεμο. Οι Γάλλοι βρίσκονταν μαζικά σε τόσο άσχημη κατάσταση, στο τέλος του πολέμου, όσο και οι αντίπαλοί τους. Αλλά αυτοί, οι νικημένοι, υπέστησαν, είναι η αλήθεια, και πρόσθετα βάσανα.

Για τους περισσότερους Γάλλους, ο δύσκολος τρόπος με τον οποίο ξανάρχισε η καθημερινή ζωή τους μέσα στην ειρήνη, και οι διεθνείς ανησυχίες που γρήγορα αναφάνηκαν, έδιναν μια πολύ πικρή γεύση στη νίκη. «Δεν είναι γι' αυτό που πολεμήσαμε», διαμαρτύρονταν. Οι πολεμιστές είχαν νομίσει πως οι θυσίες τους και ο θάνατος τόσων συντρόφων τους εξάλειψαν όχι μονάχα τους εχθρούς, αλλά ακόμη και κυρίως τους ενόχους, τους ενόχους του πολέμου, και τις αιτίες του πολέμου, και τον ίδιο τον πόλεμο: δε θα υπήρχε άρα στο εξής πια πόλεμος στην Ευρώπη. Όχι μονάχα εκτιμούσαν ότι είχαν κάνει «τον τελευταίο από τους τελευταίους» —αλλά δεν κατάφεραν να φανταστούν τι θα μπορούσε να είναι ακόμη ένας άλλος πόλεμος στο μέλλον. Συγγραφείς περιέγραψαν, αμέσως μετά, τη φρίκη που έζησαν και γνώρισαν μεγάλη αγοραστική επιτυχία: *Η φωτιά του Μπαρμπίς. Οι ξύλινοι σταυροί του Ντορζελές. Στη Γερμανία: Ουδέν νεώτερον από το δυτικό μέτωπο.* Πίστευαν ότι δεν όφειλαν παρά να θυμούνται αυτή τη φρίκη.

Στα καλύτερα πνεύματα η αυταπάτη διαλύθηκε πολύ γρήγορα. Οι κυβερνήσεις, νικήτριες και νικημένες, μίλησαν και ενήργησαν με τέτοιο τρόπο —οι μεν σαν υπεροπτικοί καταπιεστές, οι δε σαν ανυπόμονοι εκδικητές (ρεβανσιστές)— που έδωσαν γρήγορα την αίσθηση ότι, αν ο πόλεμος είχε τελειώσει, η ειρήνη δεν είχε αρχίσει. Η απογοήτευση και η πικρία των μεγάλων πνευμάτων —συγγραφέων, καλλιτεχνών, επιστημόνων— υπήρξαν τεράστιες.

Οι διανοούμενοι, τουλάχιστον οι καλύτεροι ανάμεσά τους, ένιωθαν εξευτελισμένοι στα αισθήματά τους και στις πιο βαθιές τους ελπίδες. Είχαν πιστέψει, τους είχαν κάνει να πιστέψουν, ότι ο πόλεμος γεννιέται από το μίσος των λαών ανάμεσά τους, από τη ζήλια τους, από την εθνική ματαιοδοξία τους. Και είναι αλήθεια, άλλωστε, ότι από τη στιγμή που προ-

κλήθηκαν και ενθαρρύνθηκαν, ο σοβινισμός, ο εθνικισμός, η ματαιοδοξία, το μίσος έρχονται να προστεθούν στις βαθιές αιτίες των πολέμων και παίζουν το ρόλο τους στην περιστασιακή εξαπόλυσή τους, κινητοποιώντας τα πνεύματα.

Όμως, μετά από ένα διάστημα έξαψης, δεν απέμενε πια πολύ μίσος στην καρδιά των πολεμιστών του 1915. Ακόμη λιγότερο από το 1916 και μετά, όπως το βλέπουμε, για παράδειγμα, στα *Γράμματα από το Μέτωπο* του Φραντς Μαρκ. Στις περιόδους ύφεσης, φλυαρούσαν από χαράκιωμα σε χαράκιωμα. Σ' αυτή τη μηχανική και προγραμματισμένη ανάπτυξη υπέρμετρων καταστροφικών δυνάμεων, τι μετρούσαν τα ατομικά αισθήματα; Όσο για τα σύνορα και για τα εθνικά όρια, οι αναλυτές θα όφειλαν να θυμηθούν ότι το διαβατήριο, που είχε υπάρξει ως τα τότε σποραδικά και προσωρινά, είχε πέσει σε αχρηστία πριν από τον πόλεμο του 1914.

Αλλά οι διανοούμενοι, από τη φύση τους επιρρεπείς στο να υπερβάλλουν τη σπουδαιότητα της ειδικής τους αποστολής, εκτιμούσαν ότι το καλύτερο μέσον για να εμποδίσουν τους πολέμους ήταν να μετριάσουν την αισθηματική εχθρότητα ανάμεσα στους λαούς, να εξαλείψουν το μίσος από την καρδιά των ανθρώπων, να διαλύσουν τις εθνικές προκαταλήψεις και, γι' αυτό, ως πρώτο σταθμό μιας προόδου, να ενθαρρύνουν και να αναπτύξουν τις σχέσεις και τις ανταλλαγές ανάμεσα σε Ευρωπαίους συγγραφείς, καλλιτέχνες κι επιστήμονες —και πρώτα απ' όλα ανάμεσα σε Γάλλους, Γερμανούς και Ρώσους, χωρίς να ξεχνούν, ωστόσο, τις άλλες χώρες.

Η προσπάθεια

Ορισμένοι από αυτούς τους γενναιόδωρους διανοουμένους έχαιραν ήδη μιας φήμης, ή ακόμη μιας δόξας παγκόσμιας —και φυσικά ο Ρομέν Ρολάν. Όπως άλλοι, αλλά περισσότερο από άλλους, και πιο εξαιρετικά από άλλους, διατηρούσε από πριν από τον πόλεμο μια λαμπρή αλληλογραφία με τα πιο αξιόλογα ευρωπαϊκά πνεύματα. Δεν μπορούμε να τους αναφέρουμε όλους, αλλά σκεφτόμαστε, για παράδειγμα, τον Στέφαν Τσβάιχ, τον Γκόρκι κ.ά. Ο Ρομέν Ρολάν δεν είχε συμφωνήσει να διακόψει αυτές τις ευρωπαϊκές και παγκόσμιες σχέσεις του στη διάρκεια του ίδιου του πολέμου και είχε επικαλεστεί τα μεγάλα ανθρώπινα αισθήματα ενάντια του, σε έργα που προκάλεσαν σκάνδαλο, αλλά που, σε κάποιους αναγνώστες, είχαν διατηρήσει τη φλόγα της ανθρώπινης αδερφοσύνης. Έτσι: *Πάνω απ' τη συμπλοκή*.

Στα χρόνια που ακολούθησαν τον πόλεμο, οι συγγραφείς, που γύρισαν συντριμμένοι από τη μεγάλη δοκιμασία, παρατήρησαν τους κυβερνητικούς χειρισμούς και τις μυστικές διαπραγματεύσεις που πήγαιναν στην αντίθετη κατεύθυνση απ' ό,τι εκτιμούσαν πως συντελεί στη σταθεροποίηση της ειρήνης.

Ούτε πια μίσος ούτε πια πόλεμος: όμως άκουγαν τους Γάλλους πολιτικούς αρχηγούς να προφέρουν τις λέξεις με το πιο μεγάλο μίσος.

Ούτε πια εθνικός ή πολιτικός αποκλεισμός, αλλά έβλεπαν τη νέα Σοβιετική Ένωση αποκλεισμένη από την κοινότητα των ευρωπαϊκών εθνών. Ο Λόιντ Τζορτζ ήθελε ν' απλώσει γύρω της μια «ζώνη όπως σε καραντίνα» και ο Κλεμανσό ένα «παράπετασμα από αγκαθωτά συρματοπλέγματα»!

Όχι πια ανισότητα των λαών: αλλά το 1922 έμαθαν την τελική υπογραφή του Συμφώ-

νου των Βερσαλλιών, που τους φαινόταν ότι καθιέρωνε και συντηρούσε τη διαίρεση της Ευρώπης που εγκυμονούσε συγκρούσεις. Το αίσθημά τους, δικαιολογημένο ή όχι, εκφραζόταν πάνω σ' αυτό το σημείο με την πιο μεγάλη δύναμη. «Αυτό το σύμφωνο», έγραφε ο ποιητής Ρενέ Αρχός, «βάζει σε κίνδυνο όλο το δυτικό πολιτισμό»¹.

Η πικρία και η μνησικακία αυτών των συγγραφέων, ενάντια σ' εκείνους που θεωρούσαν σαν καινούργιους υπαίτιους πολέμου, ισοδυναμούσαν σε ένταση με τη στοργή τους και τη γενναιοδωρία τους για όλους τους λαούς της Ευρώπης, ιδιαίτερα για τους πρόσφατα νικημένους. Όμως, δε διέθεταν κανένα μέσο για να κάνουν γνωστή τη σκέψη τους και για να επιχειρήσουν να πείσουν τους άλλους, για ν' αγγίξουν έστω κι έναν περιορισμένο κύκλο αναγνωστών.

Είναι τότε που, κάτω από την καθοριστική ώθηση του Ρομέν Ρολάν και με τη δραστήρια επέμβαση του Ρενέ Αρχός και του Πολ Κολέν, δημιούργησαν μια καινούργια λογοτεχνική και πολιτιστική επιθεώρηση, με ειρηνιστική πρόθεση. Και της έδωσαν τελείως φυσικά, μετά από πρόταση του Ρενέ Αρχός, το ίδιο το όνομα της ουτοπίας τους: *Ευρώπη*.

Παράδοξη ουτοπία, αφού καθόριζε ένα συγκεκριμένο τόπο σε ό.τι, εξ ορισμού, δεν τον διαθέτει. Αλλά, βέβαια, δε θεωρούσαν οι ίδιοι το σχέδιό τους ουτοπικό: μια Ευρώπη ειρηνευμένη, ενοποιημένη, ανθρώπινη, καλλιεργημένη, ευκολοπρόσιτη.

Η ίδρυση της επιθεώρησης *Ευρώπη* έγινε το 1923, μέσα σε μια ορισμένη σύγχυση. Από το 1922, ο Ρομέν Ρολάν έγραφε στο ημερολόγιό του: «Είναι ένας χρόνος και περισσότερο που ψάχνουμε να ιδρύσουμε, στο Παρίσι, μια μεγάλη επιθεώρηση διεθνούς πνεύματος (χωρίς καμιά πολιτική τάση): γιατί όλοι εκείνοι που, όπως εγώ, είναι απαλλαγμένοι από εθνικές προκαταλήψεις, είναι διασκορπισμένοι, χωρίς εστία, χωρίς τόπο». Βλέπουμε πως ήθελε να μοιραστεί με άλλους την τιμή αυτής της πρωτοβουλίας.

Δεν μπορούμε να εισέλθουμε στις συνθετες λεπτομέρειες των περιστάσεων και των συνθηκών της δημιουργίας του περιοδικού *Ευρώπη*, που οι συνεργάτες του παρέμειναν πάντοτε —αλλά λίγο ή πολύ ανάλογα με τις εποχές— πολιτικά και πολιτιστικά διαφορετικοί, αν και συνολικά προσανατολισμένοι προς τον ίδιο δρόμο και σχεδόν όλοι εξαιρετικοί: τα πιο μεγάλα ονόματα της λογοτεχνίας, της τέχνης και της επιστήμης.

Στην αρχή, επρόκειτο στο βάθος για διαμαρτυρία ενάντια στο διαμελισμό της πολιτιστικής Ευρώπης: από τη μια πλευρά η Γαλλία και οι σύμμαχοί της να κορδώνονται από την άλλη η Γερμανία, διωγμένη στους κύκλους της κόλασης· κι έπειτα, πιο μακριά, η Σοβιετική Ένωση, ριγμένη στην κόλαση. Ήθελαν να γκρεμίσουν όλα τα τείχη!

Το θάρρος τους, η γενναιοδωρία τους, η αυταπάρνησή τους, η αφοσίωσή τους στο δίκαιο αγώνα αξίζουν το θαυμασμό και την αναγνώριση. Τα αισθήματα μένουν υποταγμένα και συντριμμένα στο σύμπλεγμα των όρων και των αιτιών του πολέμου και της ειρήνης. Αλλά, όσο περιορισμένοι κι αν είναι ο ρόλος τους κι η θέση τους, αυτά δεν υπάρχουν λιγότερο και σχετίζονται με τον τομέα, όπου η δράση των ανθρώπων και, φυσικά, του λόγου τους, αποκαλύπτεται αποτελεσματική. Οι ιδρυτές της επιθεώρησης *Ευρώπη* έκαναν ό,τι μπόρεσαν και αν τελικά απέτυχαν, δεν είναι από έλλειψη πάθους και επιμονής. Έπρεπε να κάνουν κάτι! Δόθηκαν στην προσπάθειά τους, μέσα στην κατάσταση που τους επιβαλλόταν, με τα μέσα που διέθεταν, ανάλογα με τις ιδέες που ήταν οι δικές τους: με τον καλύτερο τρόπο.

Η αυταπάτη

Ο ουτοπικός χαρακτήρας του εγχειρήματος εγγραφόταν, όμως, ήδη στον τίτλο της: *Ευρώπη*. Επιβεβαιωνόταν, με διάφορους τρόπους, άλλωστε, από την προσωπικότητα των εισηγητών, από τα θέματα που θίγονταν στην επιθεώρηση και κυρίως σε δύο άρθρα που παρουσιάστηκαν στα πρώτα τεύχη.

Ο διευθυντής της επιθεώρησης διευκρινίζει πράγματι το γενικό προσανατολισμό σ' ένα άρθρο-μανιφέστο, που του έδωσε έναν προκλητικό τίτλο: *Ευρωπαϊκή πατρίδα!*² Ένας τέτοιος τίτλος θα έφερνε στο δημιουργό του την εύνοια της εξουσίας στην εποχή μας. Δε συνέβαιναν τα ίδια το 1923! Ο Αρχός, μ' αυτό τον τίτλο, έκρινε βίαια την πολιτική της κυβέρνησης της εποχής, που θεωρούσε πολεμοχαρή και ιδιαίτερα το πιο απεχθές της προϊόν: το Σύμφωνο των Βερσαλλιών. Πολεμούσε την αρχή των αντιτιθέμενων και χωρισμένων εθνών. Σ' αυτή τη γαλλική τοποθέτηση, απάντησε σε λίγο, στο 2ο τεύχος του περιοδικού *Ευρώπη*, μία γερμανική τοποθέτηση. Πλειοδοτώντας για την Ευρώπη, ο Χάινριχ Μαν δημοσίευε με τη σειρά του ένα καταληκτικό άρθρο με τον τίτλο: *Η Ευρώπη, ανώτατο Κράτος!*³

Ούτε ο ένας ούτε ο άλλος, άρα, δεν έλεγαν απροκάλυπτα: ενάντια στον εθνικισμό, ενάντια στα εγωιστικά κράτη, ήθελαν την Ευρώπη, όλη την Ευρώπη, τίποτε παρά την Ευρώπη, όπως ορισμένοι το διακηρύσσουν σήμερα.

Προοπτικά, ο ουτοπισμός του σχεδίου αναπτύσσει όλες τις απίθανες εμπνεύσεις του.

Και πρώτα απ' όλα, το όνειρο ενός είδους παγκόσμιας συναίνεσης των διανοουμένων. Ο Ρομέν Ρολάν το είχε απαιτήσει: «Χωρίς καμιά πολιτική τάση!» Εννοούσε χωρίς αμφιβολία μ' αυτό: χωρίς καμιά διάσπαση αυτού του μικρού κύκλου από Ευρωπαίους διανοούμενους, φίλους της ειρήνης. Αλλά ήταν ήδη ένα απίθανο στοίχημα και οι αντιφατικές απόψεις ξέσπασαν σε λίγο μέσα στην ίδια τη διεύθυνση της *Ευρώπης*.

Αλλά τι να πούμε τότε για την ενδεχόμενη άρνηση μιας γενικής πολιτικής τάσης, αν τέτοια ήταν η σκέψη του! Η δημιουργία της επιθεώρησης *Ευρώπη*, ευνοϊκής σε μια ειρηνεμένη και αδερφική ήπειρο, συγκρουόταν ρητά με μια συγκεκριμένη πολιτική, που εκθείαζαν ανοιχτά ορισμένοι θεωρητικοί και άλλοι ακόμη διανοούμενοι: την πολιτική που ακολουθούσαν με βίαιο ή ύπουλο τρόπο οι περισσότεροι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων, με την υποστήριξη της πλειοψηφίας των πληθυσμών τους. Ενάντια σε μια καλά καθορισμένη πολιτική, η πολιτική της *Ευρώπης* δεν μπορούσε παρά να προσδιορίζεται όλο και περισσότερο συγκεκριμένα, ώσπου να γεννήσει διαφωνίες και αποκλεισμούς.

Δεν μπορούμε βέβαια να κατηγορήσουμε την *Ευρώπη* για το ότι περιορίστηκε στους διανοούμενους, και μάλιστα στους πιο μεγάλους. Ήταν ο προσανατολισμός της, άφηνε ελεύθερους όμως σε άλλους πολύ ευρείς τομείς επίδρασης: τον εμπορικό κόσμο, την αγροτιά, την εργατική τάξη... Αλλά, εφόσον επρόκειτο για την ειρήνη στην Ευρώπη, αυτή η εξειδίκευση εμπεριείχε έναν κίνδυνο.

Άλλωστε γιατί να επιμένουν αποκλειστικά στην Ευρώπη; Αυτός ο επικίνδυνος περιορισμός δεν είχε καμιά αρνητική συνέπεια, αφού η υπόθεση απέτυχε ολοκληρωτικά. Αλλά, όπως πιο ύστερα ανησύχησαν για τις θεωρίες του Λεοπόλντ Σενγκόρ για τη «νεγρικότητα» ή την «αφρικανικότητα», έτσι θα όφειλε να τους προβληματίζει η παράξενη απολυτότητα που υπονοούσε από μόνη της αυτή η ιδέα της Ευρώπης. Βέβαια, όπως και για τον Λεο-

πόλντ Σενγκόρ, δε θα μπορούσαμε να υποπτευθούμε ότι ο Ρομέν Ρολάν περιφρονεί τον υπόλοιπο κόσμο! Το αντίθετο μάλιστα! Αλλά ο επιλεγμένος τίτλος και το περιεχόμενο ορισμένων άρθρων μπορούσαν να σημαίνουν έναν υπολανθάνοντα ευρωπαϊοκεντρισμό, την ιδέα πως το ουσιώδες του ανθρώπινου πεπρωμένου θα όφειλε να συνεχίζεται ν' αποφασίζεται σ' αυτή την ήπειρο.

Και αν ποτέ το φάντασμα μιας «ευρωπαϊκής πατρίδας» και ενός «ανώτατου ευρωπαϊκού κράτους» άρχισε να αποκτά υπόσταση, τότε πώς θα έπρεπε να κρίνουμε την «αμερικανική πατρίδα», την «αφρικανική πατρίδα», την «ασιατική πατρίδα» —σαν η έννοια των πρειρών ν' αποφάσιζε βασικά για τους όρους του ανθρώπινου;

Οι φίλοι της *Ευρώπης* αντιλαμβάνονταν άρα τις αιτίες πολέμου σχεδόν αποκλειστικά σαν αισθηματικές, ιδεολογικές, εθνικές και δεν υπολόγιζαν βασικά την οικονομία της αγοράς, που είναι παγκόσμια. Δέχονταν ότι το μίσος οδηγεί στον πόλεμο κι έριχναν μόνο σ' αυτό το βάρος, ξεχνώντας ακόμη και το λόγο του Ζορές, που δολοφονήθηκε στις 31 Ιουλίου 1914: «Ο καπιταλισμός φέρνει μέσα του τον πόλεμο όπως το σύννεφο φέρνει την καταιγίδα».

Και αν ορισμένοι ανάμεσά τους, ωστόσο, το θυμόνταν, έβαζαν όλες τους τις προσπάθειες στις θεαματικές συνοδείες αυτής της καταιγίδας: το σκοτάδι που μέσα του βυθίζει τα πνεύματα. Η προληπτική τους ιατρική του πολέμου, χρήσιμη κι αξιέπαινη βέβαια, έμενε στα συμπτώματα και δεν επιχειρούσε να προσεγγίσει τις αιτίες. Μόνη η γενναιοδωρία τους δεν τους οδηγούσε σε μια πλήρη διαύγεια. Πρέπει να το ομολογήσουμε, ακόμη κι αν το έκανε, ακόμη κι αν το δόγμα της *Ευρώπης* ήταν από την αρχή πιο διορατικό, αυτό δε θα είχε εμποδίσει το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο πόλεμος εξαρτάται όχι μονάχα από υποκειμενικούς παράγοντες, που αυτά τα μεγάλα πνεύματα ήξεραν να φανερώσουν και που πάνω τους άσκησαν μια ευτυχή επίδραση, αλλά ακόμη κι από αντικειμενικούς παράγοντες.

Οι διευθυντικές ομάδες της *Ευρώπης* διαλύθηκαν η μια μετά την άλλη και αντικαταστάθηκαν διαδοχικά, πραγματοποιώντας ένα έργο με γοητευτικό λογοτεχνικό πλούτο. Αλλά, το 1939, οι τελευταίες περιστάσεις που προετοίμαζαν τον πόλεμο τους αιφνιδίασαν, τους έριξαν μέσα στη σύγχυση —και τι άξιζε η λέξη Ευρώπη στη διάρκεια των χρόνων που ακολούθησαν;

Εβδομήντα πέντε χρόνια μετά, η Ευρώπη, από τον Ατλαντικό ως τα Ουράλια, δεν έχει ακόμη μια «ευρωπαϊκή πατρίδα» και δεν εξαρτάται ακόμη από ένα «ανώτατο κράτος». Η ιδανική Ευρώπη δε διαθέτει πάντοτε έναν πραγματικό τόπο.

Μετάφραση: Αντρέας Παγουλάτος

Σημειώσεις

1. *Ευρώπη*, 1923.
2. *Ευρώπη*, 1923, 1, σελ. 102-113.
3. *Ευρώπη*, 1923, 2.